

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

125:1 • 2005

Förhållandets praktik. En politisk och social strategi i det tidigmoderna Sverige¹

Av Dag Lindström

I äldre historia möter vi ofta handlingsmönster som ger anledning till problematiseringar av sociala roller, normsystem och rationalitet. Innebörder och bakomliggande intentioner är inte alltid självklara för den nutida betraktaren. I oktober 1631 begärde en bonde att få försvara sig inför rådsturätten i Karlstad. Peder från Fryksdalen beskylldes för att i Karlstad ha dräpt en ryttare, Lars Ersson. Ryttares far, som låtit fängsla bonden, ville vare sig bekosta fångens uppehälle, så som lagen föreskrev, eller komma till rådstugan. Först uteblev han helt utan skäl. Sedan angavs den döde sonens begravning som orsak. Slutligen accepterade han ett datum för rättegång, men förklarade senare att han inte höll rådsturätten för så mycket värd att han tänkte komma dit. Därför hölls till slut rättegång utan målsägandens närvaro. Två borgare, Peder snickare och Lars trädgårdsmästare, vittnade till Peders fördel. Han blev angripen av ryttaren och försökte dra sig undan, men Lars Ersson sprang efter honom med dragen värja och Peder försvarade sig med en kniv. Det var då han tillfogade ryttaren de dödande såren. Händelseförloppet bekräftades av två andra Fryksdalsbönder. Rätten ansåg att Peder kommit i bråk mot sin vilja. Dessutom var Lars Ersson en känd bråkmakare som ofta slogs utan orsak och rådet bad därför hovrätten att benåda Peder.²

Faderns handlande kan här tyckas vara märkligt, men det rymmer ändå en viss logik. Offensiva och mer undvikande strategier blandades på ett medvetet sätt. Sonen hade dåligt rykte och fadern kunde antagligen förutse dom-

1. Uppsatsen har utarbetats i anslutning till forskningsprojektet *Handlingsnormer och disciplineringsprocesser. Svenska städer 1550–1750*, som har bedrivits med finansiellt stöd från HSFR.

2. Göta hovrätts arkiv (GHA), Rådsturätternas renoverade domböcker (Rdb), Karlstad 1631, 27/10.

Dag Lindström, f 1960, är docent i historia och verksam vid enheten för historia, Linköpings universitet. Han har bland annat bedrivit forskning om skråhantverk, brottslighet och den tidigmoderna staden. Bland senare publikationer kan exempelvis nämnas "Från lokal konfliktlösare till administrativ stab. Råd och kämnärsrätt i Karlstad under 1600-talet" i *Scandia* 2003:1, och "Historical perspectives. Swedish and International Examples", i Hans Sjögren & Göran Skogh (eds), *New Perspectives on Economic Crime*.

Adress: ISAK, Linköpings universitet, 581 83 Linköping

E-post: dagli@isak.liu.se

stolens ställningstagande. Samtidigt krävde tidens hedersuppfattning att han agerade. Bonden måste sålunda anklagas för dråp, men fadern hade inget intresse av själva rättegången utan förhalade i stället rättsprocessen i syfte att undvika ett ofördelaktigt utslag. Det var givetvis inte någon tillfällighet att just sonens begravning angavs som skäl att utebli. Till slut gick det inte längre att förhindra avgörandet och fadern gjorde då klart att han inte fäste avseende vid rättens dom. Därmed undandrog han sig delaktighet i det oönskade beslutet. På så sätt gjorde fadern vad som stod i hans makt för att värna både sonens och sin egen heder.

Medvetet undvikande strategier möter vi också i helt andra sammanhang. I samband med 1660 års riksdag utfärdades inte mindre än tre kungliga resolutioner på besvär från borgerskapet i Karlstad. Borgerskapet ville att kronan skulle lösa in en frälsegård och överlåta den till staden. Svaret blev att landshövdingen skulle undersöka saken. Borgerskapet begärde också lindringar i båtsmanshåll och fick svaret att så snart Kungl. Maj:t fann tid att underrätta sig ordentligt om saken skulle en gynnsam lösning övervägas. En begäran om befrielse från 1655 års krigshjälp kunde inte villfaras. Kungl Maj:t sade sig dock vara medveten om stadens problem och ”vill gärna framdeles dem med nåde förmärka”, men för närvarande var det inte möjligt att avstå från krigshjälp. Senare avslogs också en begäran om befrielse från resterande skeppshjälp och kontribution. Inkomsterna var redan anslagna till bestämda utgifter. Stadens utsända gav dock inte upp. De framhöll att ”borgerskapet är förblött och utarmat” och i december befriades staden också från resterande betalning. Borgerskapet i Karlstad ville även att reglerna för marknader och torgdagar skulle ändras så att Karlstad slapp konkurrens från Kristinehamn. Deras begäran kunde vara skälig, men något beslut meddelades inte. I stället fick landshövdingen i uppdrag att fastställa lämpliga dagar för marknaderna och Karlstad utlovades en fördelaktig resolution i framtiden. Borgerskapets begäran om att få anlägga ett beckbruk remitterades till kommerskollegium. Slutligen bad Karlstads borgare om att få sina privilegier bekräftade. Inte heller denna önskan uppfylldes. Resolutionerna från november och december meddelade att det inte kunde ske ”i denna hast”, men tillsvidare skulle staden ändå få njuta sina gamla privilegier ograverat.³

Dessa kungliga resolutioner ger en rad exempel på hur besvärliga avgöran-

3. Riksregistraturet (RR) 13/3 1660, fol 788v–789v; RR 24/11 1660 fol 262r–263r; RR 16/12 1660, fol 856v–857v. Jämför RR 20/3 1649 fol 674v om städernas ömsesidiga marknadsrättigheter i Värmland.

den sköts på framtiden, men också på hur avslag kunde ursäktas med rådande omständigheter och att gynnsamma beslut kunde väntas i framtiden. Här var det borgerskapet och dess representanter som gick på offensiven och begärde att de kungliga omsorgerna skulle realiseras i fördelaktiga beslut. Deras enträgenhet lönade sig också, då de till slut befriades från resterande skeppshjälp och kontribution. Samtidigt anar vi att även Karlstadsborgarna hade ägnat sig åt ett visst förhalande. Staden låg ju efter med sina betalningar till kronan.

I dessa vitt skilda sammanhang möter vi offensiva krav och önskemål men också förhalanden och undvikande strategier. Aktörerna betedde sig inte slumpartat. Deras handlande utgick från en given social ordning med bestämda roller och tydliga handlingsnormer. Resonemanget leder över till frågan om hur allmänt förankrat och accepterat förhalandet var som handlingsstrategi i det tidigmoderna samhället. Vem använde sig i så fall av denna strategi och i vilka sammanhang? Vilka intentioner låg bakom förhalandena och vilka budskap förmedlades genom dem?

De empiriska exempel som analyseras i denna uppsats är alla hämtade från stadsmiljö, huvudsakligen från Karlstad, men i viss mån också från Arboga och Örebro. Det innebär emellertid inte att förhalandet för den skull uppfattas som ett strikt urbant fenomen. Snarare finns det mycket som talar för att det har varit en mer generell förekommande strategi i det tidigmoderna samhället.

En social och politisk kontext

Långbänken är inte ett helt obekant fenomen i 1600-talets Sverige. Georg Wittrock har beskrivit de svårigheter drottning Kristinas förmyndarregering hade att komma till beslut i känsliga ärenden. Böndernas plikter i fråga om skjutsfärder och gästningar togs exempelvis upp vid ett flertal tillfällen utan att något slutgiltigt beslut kunde fattas. Riksrådets medlemmar var oeniga om hur frågan skulle hanteras. Å ena sidan måste kronans behov tillgodoses. Å andra sidan pressades rådet av böndernas tydliga missnöje. Saken underlättades inte heller av adelns uppenbara ovilja att ge avkall på sina rättigheter.⁴

Allmogens missnöje visade sig på många olika sätt. Protestformernas variation var närmast oändlig – smädelser, nidvisor, nedsättande gester,

4. Georg Wittrock, *Regering och allmoge under Kristinas förmyndare. Studier rörande allmogens besvär*, Uppsala 1948, s 100f, 112f, 124ff, 259ff, 281–285, 369–379.

rymningar, försvinnningar, maskningar och försummelser. Den moderna forskningen har i allt högre grad uppmärksammat det vardagliga motståndets mer eller mindre outtalade och förtäckta protester.⁵ Enligt den amerikanske antropologen James C Scott är det vardagliga motståndet en allmänt förekommande form för social protest i hierarkiskt ordnade samhällen. Även om motståndet är förtäckt och outtalat, är det ändå medvetet och innehåller i regel ett budskap som är uppenbart för de inblandade.⁶ Den hierarkiska ordningen är ofta en given utgångspunkt för socialt och politiskt handlande i det tidigmoderna samhället. Skillnader i fråga om rättigheter och skyldigheter var en självklarhet. De underlydande skulle lyda, men den överordnade var samtidigt skyldig att värna och skydda dem. Husbonden förväntades bevara ordning och stabilitet och den patriarkala rollen medgav inte någon otyglad maktutövning.⁷ Den patriarkala relationen kunde därmed ligga till grund även för underifrån kommande krav och till och med vara utgångspunkt för en begränsning av den överordnades handlingsutrymme.

Det tidigmoderna svenska samhället kan också beskrivas som en förhandlingskultur. Under senare år har en rad forskare utifrån begreppet politisk kultur diskuterat interaktionen mellan överhet och undersåtar.⁸ Eva Österberg betonar interaktionens fredliga drag i form av dialog och kompromisser. Andra forskare har i stället lyft fram konflikterna mellan överhet och undersåtar även i samband med interaktion och förhandling.⁹ Även om inter-

5. Se exempelvis Anders Florén, *Disciplinering och konflikt. Den sociala organiseringen av arbetet. Jäders bruk 1640–1750*, Uppsala 1987, s 81–138; Nils Erik Villstrand, *Anpassning eller protest. Lokalsamhället inför utskrivningarna av fotfolk till den svenska krigsmakten. 1620–1679*, Åbo 1992, s 28–31, 245–261, 280ff; Åsa Karlsson, *Den jämlike undersåten. Karl XII:s förmögenhetsbeskatning 1713*, Uppsala 1994, s 214–227; Martin Linde, *Statsmakt och bondemotstånd. Allmoget och överheten under stora nordiska kriget*, Uppsala 2000, s 20f, 138–148, 241; Jens Lerbom, *Mellan två riket. Integration, politisk kultur och förnationella identiteter på Gotland 1500–1700*, Lund 2003, s 138–159.

6. James C Scott, *Domination and the Arts of Resistance. Hidden Transcripts*, New Haven & London 1990, s 19–23, 90–96, 183–201.

7. Se exempelvis Peter Englund, *Det hotade huset. Adliga föreställningar om samhället under stormaktstiden*, Stockholm 1989, s 25–48, 90–102; Marie Lennersand, *Rättvisans och allmogens beskyddare. Den absoluta staten, kommissionerna och tjänstemännen, ca 1680–1730*, Uppsala 1999, s 21–26; Leif Runefelt, *Hushållningens dygder. Affektlära, hushållningslära och ekonomiskt tänkande under svensk stormaktstid*, Stockholm 2001, s 120–127; Karin Hassan Jansson, *Kvinnofrid. Synen på våldtäkt och konstruktionen av kön i Sverige 1600–1800*, Uppsala 2002, s 80–119.

8. Se exempelvis Karl Bergman, *Makt, möten, gränser. Skånska kommissionen i Blekinge 1669–70*, Lund 2002, s 36–40; Peter Lindström, *Prästval och politisk kultur 1650–1800*, Umeå 2003, s 15–19 och Lerbom 2003, s 65f, för tre aktuella exempel.

9. Eva Österberg, "Svenska lokalsamhällen i förändring ca 1550–1850. Participation, representation och politisk kultur i den svenska självstyrelsen. Ett angeläget forskningsområde", *Historisk tidskrift* 1987:3; Eva Österberg, "Bönder och centralmakt i det tidigmoderna Sverige. Konflikt – kompromiss –

aktionen kunde ta sig många olika former var den tidigmoderna förhandlingskulturen ofta förbunden med formaliserade kommunikationskanaler och erkända arenor. Under 1600-talet fick riksdagen en mer framträdande roll i den politiska interaktionen och ett formaliserat besvär- och supplikväsende tog form. Gamla lokala institutioner som kyrka, ting och rådstuga fick delvis nya roller som informationskanaler och arenor för interaktion. Via dem kunde centralmakten förmedla sina budskap men också hämta information om lokala förhållanden.¹⁰ Samtidigt var detta också institutioner för lokalt självstyre och för lokal politisk mobilisering.¹¹

Samhällsordningen vilade emellertid inte enbart på hierarkiska relationer. Lika betydelsefulla var de horisontella banden i form av formaliserade korporationer eller mer informella gemenskaper. Genom gruppstillhörigheten blev individen delaktig i en kollektiv kultur med gemensamma minnen, erfarenheter, normer och föreställningar om gruppens plats i samhället. Gemenskapen erbjöd en viss social och ekonomisk trygghet, men krävde också anpassning till kollektivets regelverk.¹² Under senare år har en rad historiker även uppmärksammat hederns och ärans betydelse för sociala relationer och socialt handlande i det medeltida och tidigmoderna samhället.¹³ Det äldre domboks materialet ger många exempel på hur äran kunde utmanas, men också försvaras genom verbala mothugg, våld och rättsliga åtgärder. Äran framstår som ett symboliskt kapital. Den kunde gå förlorad men också återställas under vissa omständigheter. Framförallt måste den förvaltas och vidmakthållas. Domstolarna spelade en viktig roll i det sammanhanget. Där kunde förtal tillbakavisas och där kunde otillbörliga angrepp bestraffas. Det var också en

politisk kultur", *Scandia* 1989:1; Eva Österberg, "Folklig mentalitet och statlig makt. Perspektiv på 1500- och 1600-talens Sverige", *Scandia* 1992:1; Eva Österberg, "Brott och rättspraxis i det förindustriella samhället. Tendenser och tolkningar i skandinavisk forskning", *Historisk tidskrift* 1993. För en kritisk diskussion av Österbergs tolkning, se Börje Harnesk, "Den svenska modellens tidigmoderna rötter?", *Historisk tidskrift* 2002:1. För mer konfliktfylld interaktion se exempelvis Linde 2000 och Karin Sennefelt, *Den politiska sjukvan. Dalupproret 1743 och frihetstidens politiska kultur*, Hedemora 2001.

10. Se exempelvis Linde 2000, s 65–126 och där anförd litteratur, samt Elisabeth Reuterswärd, *Ett massmedium för folket. Studier i de allmänna kungörelsernas funktion i 1700-talets samhälle*, Lund 2001, och Peter Ericsson, *Stora nordiska kriget förklarar. Karl XII och det ideologiska tilltalet*, Uppsala 2002.

11. De lokala institutionernas betydelse för allmogens politiska organisering och mobilisering diskuteras i bland andra Linde 2000, s 148–186 och Sennefelt 2001, s 119–154.

12. Dag Lindström, *Skrä, stad och stat. Stockholm, Malmö och Bergen ca. 1350–1622*, Uppsala 1991, s 13–24 och där anförd litteratur.

13. Se exempelvis Martin Dinges, "Die Ehre als Thema der Stadtgeschichte. Eine Semantik im Übergang vom Ancien Régime zur Moderne", *Zeitschrift für historische Forschung* 16, 1989 och Klaus Schreiner & Gerd Schwerhoff (Hrsg), *Verletzte Ehre. Ehrkonflikte in Gesellschaften des Mittelalters und der Frühen Neuzeit*, Köln 1995.

plats där heder och ära i många fall bekräftades i förlikningar.¹⁴ Även inom rättskipningen finner vi många drag av en förhandlingssituation.¹⁵

Utifrån tidigare forskning om beslutsfattande, motstånd, interaktion och politisk kultur, finns det anledning att ytterligare problematisera förhållandet. Vilken roll hade förhållandet i interaktionen mellan överhet och underlydande? Hur skall förhållandena förstås i relation till tidens förhandlingskultur? Vilken roll spelade förhållanden när de uppträder i andra sammanhang än dem som utmärks av hierarkiska relationer?

Förhållandet i kontakter mellan centralmakt och lokalsamhälle

Kontakterna mellan överhet och lokalsamhälle ger många exempel på förhållanden. Denna strategi användes av borgmästare och råd i Karlstad i förhållande till landshövdingen, av enskilda borgare gentemot lokala ämbetsmän och kronan, men också av kungen i relation till staden. Här är det alltså inte fråga om enbart maktlösa aktörer. Snarare möter vi en strategi som kunde nyttjas utifrån många olika positioner.

Mot slutet av 1600-talet strävade landshövding Gustav Wrangel efter att åstadkomma en mer effektiv, noggrann och professionell förvaltning i Karlstad.¹⁶ Många av hans direktiv förhalades dock av borgmästare och råd. När Wrangel besökte rådstugan den 22 februari 1690 uppmärksammade han en rad missförhållanden. Staden låg efter med sina räkenskaper och borgerskapet resterade med kontributionen. Landshövdingen påbjöd också att pristaxor skulle anslås varje månad, så att de fattiga inte skulle tvingas betala för höga priser. Dessutom ville han ha en förteckning över löst folk som uppehöll sig i staden. Dessa skulle inte tillåtas att vistas där och i fortsättningen skulle sådana rannsakingar genomföras varje påsk och midsommar.¹⁷ Ingen av landshövdingens propäer gav någon omedelbar effekt.

14. Dag Lindström, "Väld, förtal och förlikningar i Stockholm 1475–1625", *Rätthistoriska studier* XIV, Stockholm 1988, s 101–107; Österberg 1993, s 213f; Erling Sandmo, "Æren og ærekrenkelsen" i Kåre Tønneson (red), *Norner og sosial kontroll i Norden ca. 1550–1850. Domstolene i samspill med lokalsamfunnet*. (Det 22. nordiske historikermøte. Oslo 13–18. august 1994), Oslo 1994; Dag Lindström, "Öarliga mästare och kivande makar. Ett och annat om rättskipning, kriminalitet och normsystem i 1500-talets Norden", *Historisk tidskrift* 1994:4.

15. Jämför t ex Jan Sundin, *För Gud, staten och folket. Brott och rättskipning i Sverige 1600–1840*, Lund 1992, s 155–158; Eva Österberg, *Folk förr*, Stockholm 1995, s 140–143.

16. Dag Lindström, "Från lokal konfliktlösare till administrativ stab. Råd och kämnärsrätt i Karlstad under 1600-talet", *Scandia* 2003:2, s 21–26.

17. GHA, Rdb 1690, fol 14v–17v.

När landshövdingen den 1 mars påminde om den efterfrågade förteckningen, blev svaret att det inte fanns något löst folk i staden. Ändå hotades Ingrid Jönsdotter samma dag med tvångsarbete på grund av att hon stod utan tjänst. Samma sak gällde även "det andra lösa partiet" och drängar som stod utan tjänst. Det dröjde till den 15 november innan den begärda förteckningen upprättades. Då omfattade den hela 23 namn. Några av dem togs emellertid omedelbart i tjänst hos borgare i staden, andra anlätades för renhållningsarbete, tilldelades fattighjälp eller uppgavs vara borgaränkor med rätt att stanna i staden. Till slut återstod endast fyra personer att förvisa.¹⁸

Även de offentliga prisregleringarna förhalades. I april begärde landshövdingen att det skulle undersökas vilka som drev upp priserna på salt och sill i staden. Han påminde också om skyldigheten att upprätta taxor. Borgerskapet ville dock inte kännas vid några problem. Ingen hade något att besvära sig över och klagomålen förmodades komma från landsbygden. De som handlade med sill och salt uppmanades ändå av borgmästare Daniel Eek att upprätta en lämplig taxa. Den 21 maj påminde Eek sin ämbetskollega Herman Kolthoff om landshövdingens direktiv, men ingenting hände. Den 28 juni besöktes rådstugan av häradshövdingen Erik Skröder, som ombud för landshövdingen. När prisregleringarna togs upp klagade Eek över att de som skulle upprätta taxor inte fullgjorde sina skyldigheter.¹⁹ Daniel Eek var kungligt utsedd justitieborgmästare. Här framträder en motsättning mellan hans strävan att verkställa landshövdingens direktiv och det ointresse som Kolthoff och det övriga handlande borgerskapet visade.

Dessa exempel på fördröjanden framstår ändå som måttliga jämfört med det systematiska förhållandet av stadsräkenskaper och kontributioner under år 1690. Då landshövdingen besökte rådstugan i februari framgick det att räkenskaperna för åren 1683–1689 inte hade skrivits under. Landshövdingen hotade med böter och begärde att det skulle undersökas vem som bar ansvar för detta. Den 1 mars återkom landshövdingen med en anmodan om att räkenskaperna med det snaraste skulle skrivas under och skickas in till landskontoret. Borgmästare Eek försökte vid flera tillfällen få räkenskaperna avslutade, men i slutet av mars diskuterades de ännu och flera rådmän menade att ytterligare räkningar måste granskas. I slutet av juni skrev landskamreren i Örebro till rådet och uppmanade dem att inkomma med 1689 års räk-

18. GHA, Rdb 1690, fol 21v–22v, 108v–109r.

19. GHA, Rdb 1690, fol 40r, 44r–v, 54v, 56r.

skaper senast till mitten av juli. Ärendet togs upp den 19 juli och trots att det funnits gott om tid att granska räkenskaperna och inga anmärkningar hade framförts tidigare, påtalade tre rådmän nu att de gjort en "observation" i räkenskaperna över borgmästarnas och rådets löner. Ärendet sköts upp till nästa rådstuga, men ingenting tycks ha hänt och den 8 december 1690 efterlyste landskamreraren fortfarande de underlag som saknades för att han skulle kunna avsluta 1689 års landsbok.²⁰

Det fanns även äldre räkenskaper som inte hade avslutats. Den 17 september behandlades räkenskaperna för åren 1674–1682. Flera rådmän menade att det fanns oklarheter kring rådmännens löner och ville därför inte skriva under. Rådman Nildman sade att han gärna ville lyda landshövdingens befallning, men eftersom det fanns oenighet vore det bäst om räkenskaperna först granskades av några opartiska goda män. Några var villiga att skriva under om resten av rådet gjorde det. Rådman Tolerus ville som novis inte skriva under så länge det fanns oenighet bland de äldre i rådet och Rådman Keiser slutligen hävdade att han inte ens hade sett räkenskaperna och följaktligen inte heller kunde underteckna dem. Borgmästare Eek hänvisade till landshövdingens befallning och påpekade att han hade gått igenom räkenskaperna post för post med alla berörda. Sluträkningen hade lästs upp vid åtskilliga tillfällen och dessutom överlämnats till var och en för granskning. Den 1 oktober gjorde Eek ett nytt försök men samma invändningar upprepades.²¹ Återigen tycks justitieborgmästare Eek ha försökt leva upp till landshövdingens direktiv medan övriga rådmän ivrigt har obstruerat och förhalat processen. Påstådda oklarheter och oenighet inom rådet var de främsta skälen att inte avsluta räkenskaperna. Bristande enighet var också ett tungt vägande skäl i en tid då beslut förväntades vara enhälliga.²²

Vid landshövdingens besök den 22 februari visade det sig att borgerskaps skulder för obetalad kontribution uppgick till runt 600 daler silvermynt. Wrangels besked var att de som inte kunde betala skulle avhyas från staden. Ansvaret låg hos magistraten och mellanskillnaden skulle därför tas från deras löner om det saknades pengar. Den 1 mars fick de en ordentlig tillrättavisning av landshövdingen som menade att de hade agerat alldeles för lamt

20. GHA, Rdb 1690, fol 15v–16r, 19v–21v, 27v–28r, 29v, 32v, 33r, 33v, 34v–35r, 68v, 75r–v, 118v.

21. GHA, Rdb 1690, fol 90v–91v, 92v–93v, 97v–98r.

22. Om enhällighetsprincipen, se Peter Lindström, "Från konsensus till majoritet: Bönder, prästval och politisk kultur 1650–1800", *Historisk tidskrift* 2000:2 och Peter Lindström 2003, s 113–143, samt där anförd litteratur.

och måste driva på borgerskapet med större flit och allvar. Borgmästare Eek svarade att regelbundna förmaningar hade utgått, men att borgerskapet inte förmådde betala på grund av sin fattigdom. Wrangel lovade framföra detta till kungen, men upprepade samtidigt att borgmästare och råd hade ansvar för kontributionen. De borgare som inte kunde betala skulle fråntas burskap och placeras i kronans tjänst. I väntan på borgerskapets betalningar skulle resterande kontribution tas från stadens egna medel och stadskassören förbjöds tills vidare att betala ut pengar till privatpersoner. Landshövdingen ville också veta hur mycket pengar som fanns i stadskassan, men borgmästare och råd kunde inte svara eftersom räkenskaperna inte var färdiga och vägpenningarna för 1689 inte betalades in förrän till Pärsmässotid.²³

Stadens kontribution blev en följetong på rådstuga och kämnärsrätt. Vid den allmänna rådstugan den 15 mars förmanades borgerskapet att betänka sin underdåniga skyldighet gentemot kungen och utan dröjsmål betala resterande utlagor. Namnen lästes upp på dem som ännu resterade med betalning. Borgmästarna, stadens äldste och borgerskapet enades om att de som inte hade betalat inom en månad skulle ställas i kronans tjänst som båtsmän. De som eventuellt inte dög skulle berövas sitt burskap och fördrivas från staden. Den 19 mars bestämdes det att kassören skulle få hjälp av byfogden med att driva in kontributionen. Denne tycks emellertid inte ha varit till någon större hjälp. I alla fall klagade kassören över att byfogden satte sig att dricka när han skickades ut för att kräva in panter från dem som ännu inte betalat. Det hade då hunnit bli juni och borgerskapets tidsfrist om en månad från den 15 mars var sedan länge utgången. Rådets beslut blev att låta stadens kämnärer hjälpa kassören. Några åtgärder mot dem som ännu inte betalat sin kontribution nämns däremot inte.²⁴

Landshövdingens (och kassörens) ansträngningar att komma till rätta med kontributionen gav till slut ändå ett visst resultat. Den 22 september lästes landshövdingens brev upp med en slutlig sammanställning över stadens återstående skuld för 1687, 1688 och 1689 års kontributioner. Kassören visade samtidigt upp kvittenser från landskontorets ämbetsmän för dessa år. Den sammanlagda skulden uppgick då till 528 daler.²⁵ Samtidigt hade det mödo-

23. GHA, Rdb 1690, fol 14v–17v, 19v–21v.

24. GHA, Rdb 1690, fol 30r–v, 33r, 54v, 62r, 72r–v.

25. GHA, Rdb 1690, fol 16r, 94r. Framgångarna ter sig ändå något blygsamma med tanke på att skulden den 22 februari påstods uppgå till omkring 600 daler. Jämförelsen är dock osäker, eftersom det endast är i februari som summan klart anges i daler silvermynt.

samma arbetet med att kräva in 1690 års kontribution tagit sin början. Redan i augusti skickade landshövdingen brev till staden och påminde om att betalningen skulle vara klar i november. Brevet lästes upp på allmän rådstuga den 23 augusti. Den 22 november fick borgerskapet en påminnelse om att kontributionen skulle betalas och den 3 december befalldes att byfogden och stadstjänaren skulle gå runt i staden och kräva in betalning. I december nåddes så magistraten av ett nytt brev där landshövdingen påminde om konsekvenserna av utebliven kontribution.²⁶

Det är uppenbart att många borgare mer eller mindre satte i system att dröja med betalning till dess kassören eller byfogden drog dem inför rätta. I kämnärsrättsprotokollen från 1690 namnges mellan augusti och december inte mindre än 48 personer som resterade med olika betalningar. Detta kan ställas i relation till att det sammanlagda antalet hushåll i Karlstad vid denna tid har uppskattats till omkring 190.²⁷ Enligt rådsturättens protokoll var endast en dryg tredjedel av 1689 års kontribution betald den 1 mars 1690.²⁸ De skulder som vid olika tillfällen preciserades inför kämnärsrätten under andra halvåret 1690 motsvarade omkring 20 procent av en årlig kontribution. Även om detta endast ger en grov fingervisning framstår ändå fördröjandet av kontributionen som tämligen omfattande. Trots det för sin tid effektiva skatte- och uppbördssystemet i 1600-talets Sverige, framgår det att många privatpersoner under lång tid förhalade betalningen av skatter och andra avgifter. Mest påtagligt är detta i samband med kontribution, men även andra exempel kan nämnas. Stadsfiskalen Johan Bergius skulder för obetalda avgifter på handel uppgick exempelvis 1690 till mer än 400 daler kopparmynt. En del av den skulden gick ända tillbaka till 1684.²⁹

De ärenden som hittills har behandlats utgår från kronans och landshövdingens anspråk gentemot magistrat och borgerskap. Stadsstyrelsen och de skattskyldiga borgarna förhalade på olika sätt sina förpliktelser. Men krav och önskemål kunde även riktas uppåt. Riksdagsbesvär med åtföljande kungliga resolutioner är ett viktigt exempel på den kommunikation som ägde rum

26. GHA, Rdb, fol 83r, 84r, 111v, 118r, 119r.

27. GHA, Rdb 1690, fol 14v–15r, 18v–19r, 23v, 29r–v, 30r, 32r, 35v, 36r, 37v, 38r, 39r–v. Uppgifterna om antalet hushåll är hämtade från Sven Lilja, *Städernas folkmängd och tillväxt. Sverige (med Finland) ca 1570-tal till 1810-tal* (Historisk tätortsstatistik, del 2), Stockholm 1996, s 82. Mycket talar dock för att Liljas folkmängdsberäkningar ligger i underkant. Jämför Claes Westling, *Småstadens dynamik. Skänninges och Vadstenas befolkning och kontaktfält ca 1630–1660*, Linköping 2002, s 36–89.

28. GHA, Rdb 1690, fol 19v.

29. GHA, Rdb 1690, fol 82r

mellan lokalsamhälle och regent. Initiativet kom i dessa fall underifrån. Tidigare forskning har visat att många ärenden drogs i långbänk och en vanlig strategi tycks ha varit att remittera ärendena till landshövdingar och kollegier.³⁰ I det följande presenteras ett antal exempel på förhållanden eller uppskjutande strategier i kungliga resolutioner utfärdade för Karlstad, Örebro och Arboga under 1600-talet.

I dessa resolutioner finns också många exempel på hur avgöranden sköts upp eller remitterades till andra instanser. Gång på gång markeras samtidigt den kungliga välviljan. Städernas välgång låg majestätet varmt om hjärtat och så snart omständigheterna tillät skulle gynnsamma beslut fattas. Kungamaktens fick inte framstå som ogin även om kraven inte kunde tillmötesgås. Även direkta avslag motiverades. 1678 framhöll den kungliga resolutionen att Karlstad trots begränsade tillgångar hade visat prov på villighet och underdånig trohet genom kontributioner och inkvarteringar. Kungen var medveten om stadens fattiga tillstånd och skulle gärna låta Karlstad slippa det fördubblade båtsmanshället, men för tillfället gick det inte, eftersom det krävdes mycket folk till rikets försvar. Inför framtiden utlovades dock lindringar så snart detta var möjligt.³¹ Handlingsutrymmet kunde också begränsas av beslut i tidigare resolutioner eller genom att begärda penningmedel redan tagits i anspråk för andra ändamål. Så var fallet när Karlstad år 1660 begärde begränsningar i frimarknaderna. Kungl. Maj:t var "icke obenägen att villfara staden", men eftersom en resolution från 1649 gav Värmlandsstäderna rätt till ömsesidiga frimarknader gick detta inte att ändra.³² Efter stadsbranden 1616 tilldelades Karlstad vid flera tillfällen kyrkotioden och kungliga sakören för att bygga upp kyrka och prästgård. Rätten att disponera dessa inkomster förlängdes vid flera tillfällen, men det förekom också att stadens begäran avlogs. 1689 försökte Karlstad åter få tillgång till kungliga bötesandelar för att underhålla kyrkan. Detta avlogs med hänvisning till att dessa medel redan tilldelats andra kyrkor.³³ Intrycket av att besvär och resolutioner ingick i en förhandlingssituation stärks samtidigt av det faktum att uppre-

30. Carl Gabriel von Bonsdorff, *Åbo stads historia under sjuttonde seklet*, Helsingfors 1889–1892, s 374; K W Herdin, *Uppsala på 1600-talet*, Uppsala 1929, s 14, 147–187; Werner Pursche, "Hedvig Eleonoras livgeding och Vadstena stad och län", i Göran Söderström (red), *600 år i Vadstena. Vadstenas historia från äldsta tider till år 2000*, Vadstena 2000, s 419–423.

31. RR 3/3 1678, fol 171r.

32. RR 24/11 1660, fol 262v.

33. *Privilegier, resolutioner och förordningar för Sveriges städer*, del 5, Stockholm 1964 (PRF V) 118; RR 20/11 1635, fol 1063r; RR 25/2 1640, fol 196r; RR 25/2 1642, fol 130r–v; RR 29/12 1643, fol 1474r–v; RR 31/3 1645, fol 566r–v; RR 12/4 1689, fol 442r.

pade besvär kunde leda till att tidigare avvisade önskemål bifölls. Sålunda befriades karlstadsborgarna från resterande betalningar i december 1660 trots att samma begäran fått avslag i november.³⁴

Skälen att inte fatta beslut kunde vara många. 1645 besvärade sig Arboga över att stockholmare i strid med stadens privilegier tillåtits köpa upp stångjärn under Pärsmässmarknaden. Drottningen svarade att saken fick bero till en annan gång, eftersom hon var överhopad med ärenden och inte hade tid att närmare undersöka detta.³⁵ Ibland motiverades den kungliga försiktigheten med att det var svårt att överblicka konsekvenserna av ett beslut. 1647 begärde Örebro att få ta ut bropenningar för det gods som passerade staden. Detta kunde i sig vara skäligt, men något omedelbart bifall kunde inte ges eftersom det inte gick att avgöra om ett sådant beslut kunde leda till olägenheter och dispyter. Därför sköts avgörandet på framtiden.³⁶ Annars var kringen ett av de främsta skälen att skjuta ekonomiska avgöranden på framtiden. 1642 bad Karlstad om bidrag till skolan och gymnasiet. Drottningen önskade inget hellre än att bifalla detta, men på grund av krigskostnaderna var det för tillfället inte möjligt. Även Örebro anhöll vid flera tillfällen om medel till skolan. Resolutionerna framhöll att drottningen gärna ville tillmötesgå stadens önskan, men att det på grund av den stora krigsbördan inte var möjligt för tillfället. Om villkoren i framtiden blev gynnsammare skulle dock Örebros begäran villfaras i den mån den var skälig.³⁷

Vissa ärenden blev mer utdragna än andra. Karlstad återkom regelbundet till frågan om jordinnehav i sina besvär. Det gällde framförallt möjligheten att komma i besittning av en frälsegård i stadens närhet. 1614 hade borgerskapet fått rätt att bruka Våxnäs som tillhörde Karlsbergs kungsgård. 1621 hade Våxnäs gård övergått till frälse och i stadens besvär hävdades nu att Ebba Brahe försökte ta ifrån borgarna deras åkerlyckor. Därför var deras önskan att kungen skulle byta till sig Våxnäs och låta borgerskapet förfoga över marken. Ärendet aktualiserades återigen på 1640-talet då Våxnäs tillhörde Bengt Skytte. 1642 gavs beskedet att drottningen inte var ovillig att lösa in gården, men att det först måste klarläggas om Skytte var beredd att avstå den och om staden verkligen behövde mer betesmark. 1643 fick kammarkollegiet

34. RR 16/12 1660, fol 856v–857r.

35. RR 31/3 1645, fol 567v. Begränsningar i främmandes rätt att handla med järn vid Pärsmässmarknaden framgår av Arbogas privilegier från 1620. PRF V 186:17.

36. RR 29/3 1647, fol 662r.

37. RR 7/3 1639, fol 156r; RR 22/2 1640, fol 193r; RR 25/2 1642, fol 103v–104r, 130r–v, fol 181v.

i uppdrag att kontakta ägaren. 1647 sade sig drottningen inte vara ovillig att tillmötesgå borgerskapet, men hon disponerade inte fritt över frälsejorden och därför måste borgarna själva höra sig för om saken. Även 1650 uppmanades borgmästare och råd att först själva förhandla med Bengt Skytte. 1660 fick de beskedet att landshövdingen skulle undersöka saken. 1664 påtalade borgerskapet att de under lång tid brukat delar av Skyttes gård, men att denna nu förpantats till en annan innehavare. Skytte hade alltså visat sig villig att avstå från gården, men staden förmådde inte lösa in den. Därför begärde man kungligt stöd och i den åtföljande resolutionen utlovades också framtida hjälp. Av detta blev dock intet. 1672 hade Våxnäs sålts till kvartermästare Olof Sparf och staden begärde i stället att få tillgång till två andra frälsegårdar, Rud och Kroppkärr. Återigen ansågs stadens önskan skälig och landshövdingen fick i uppdrag att förhandla med ägarna. 1675 återkom samma begäran och i svaret uppmanades borgerskapet att tillsammans med landshövdingen anhänga hos innehavarna om att få bruka gårdarna. 1693 var Våxnäs gård åter aktuell. Staden ville bygga sjöbodor och lägga upp skutor på marken. I resolutionen meddelades helt kort att kungen inte disponerade över frälsejorden och att staden i stället fick komma överens med ägaren.³⁸

Förhalandet som rättslig strategi

Det är tydligt att förhalanden kunde användas av båda sidor i en hierarkisk relation. Uppskjutande strategier förekommer också i andra sammanhang. Rättskipningen är ett sådant område. En anledning att skjuta upp ett avgörande var att vittnen eller nödvändiga bevis saknades. Så var fallet då rådmannen Björn Nilsson den 20 januari 1650 anklagade Jakob Johansson för att ha tagit stångjärn vid Mölnbacka hamnar i Melleruds socken. Björn ansåg att han fått järnet i betalning av Daniel Sandersson i Mellerud medan Jakob menade att det tillhörde honom eftersom det var tillverkat av hans tackjärn. Rådsturätten i Karlstad valde att skjuta upp ärendet i väntan på att parterna kunde visa fram bättre underlag för sina anspråk och att Daniel Sandersson skulle kunna komma hem och vittna i denna sak.³⁹ Liksom många andra ärenden togs detta aldrig upp till fortsatt behandling. Den mest närliggande anledningen till att rättsaker sköts upp var givetvis att svaranden inte infann

38. PRF V 53; PRF VI 2:3; RR 25/2 1642, fol 130v; RR 29/12 1643, fol 1473r; RR 29/3 1647, fol 709r–v; RR 30/10 1650, fol 239r; RR 13/3 1660, fol 788v–789r; RR 1/9 1664, fol 131v–132r; RR 13/12 1672, fol 372r–v; RR 27/9 1675, fol 701v–702r; RR 13/12 1693, fol 309r.

39. GHA, Rdb 1650, 20/4.

sig. Så var till exempel fallet då Gustaf Bryngelsson den 10 januari 1690 besvärade sig över två båtsmän som hade trängt sig in i hans moders hus. De hade kallats till kämnärsrätten av byfogden, men ingen av dem kom. Enligt uppgift satt den ene på torget medan den andre låg hemma och var fyllesjuk. En av båtsmännen dömdes några veckor senare för ett annat våldsbrott, men Gustaf Bryngelssons sak återkommer inte i protokollen.⁴⁰ Det framgår inte heller om det gjordes något ytterligare försök att kalla båtsmännen till kämnärsrätten. Det var annars inte ovanligt att personer kallades till rätten mer än en gång. Kämnärsrättens protokoll 1690 innehåller 18 noteringar om att en andra stämning utfärdats sedan den svarande inte infunnit sig första gången. Detta kan ställas i relation till att kämnärsrätten sammanlagt behandlade 225 ärenden detta år. Vid några tillfällen har också en tredje eller till och med fjärde stämning utfärdats. Sammantaget var det bara vid fem tillfällen som en andra stämning ledde fram till ett rättsligt avgörande.⁴¹

Det tycks ha varit ganska vanligt under äldre tid att människor uteblev från rättegångar och även dömdes till böter för detta. Eva Österberg uppmärksammade tidigt detta fenomen i sin undersökning av Arboga stads äldre tänkeböcker. Mellan 1452 och 1543 utgjorde "svarslösa" 11 procent av den bestraffade brottsligheten. Marja Taussi Sjöberg konstaterar att en fjärdedel av de ärenden som togs upp vid Njurundatinget under 1600-talets inledning gällde frånvaro. Vid mitten av seklet hade andelen ökat till en tredjedel men den sjönk sedan till omkring tio procent vid århundradets slut. Även Jan Sundins undersökningar av rådsturätten i Linköping och häradstingen i Gullberg och Njurunda visar på omfattande uteblivanden under 1600-talet. Under perioden 1680–1839 blev det till och med ännu vanligare att människor uteblev från rätten. Sundin tolkar detta som ett uttryck för bristande respekt för rättssystemet, eventuellt som ett svar på domstolarnas professionalisering och distansering från allmogen.⁴²

I många fall kan fördröjandet förklaras med att rätten inväntade vittnen eller annan bevisning, men uteblivanden och fördröjningar är ändå så vanliga att det är svårt att bortse från förekomsten av medvetet uppskjutande strate-

40. GHA, Rdb 1690, 10/1 och 23/1.

41. GHA, Rådsturätternas renoverade domböcker, Karlstads kämnärsrätt (Kdb) 1690, 11/2, 18/2, 20/2, 21/3, 29/4, 2/5, 6/5, 3/6, 3/7, 4/7, 5/7, 10/7, 24/7, 29/7, 31/7, 5/8, 7/8, 26/8, 6/11, 15/12.

42. Eva Österberg, "Brott och straff i svenska småstäder under medeltid och vasatid. Svensk kriminalitet i europeiskt perspektiv", i Ingemar Norrlied m fl (red), *Över gränser. Festskrift till Birgitta Odén*, Lund 1987, s 482–487; Marja Taussi Sjöberg, *Rätten och kvinnorna. Från släktmakt till statsmakt i Sverige på 1500- och 1600-talen*, Stockholm 1996, s 43; Sundin 1992, s 90ff, 422–33.

gier. Jan Sundin konstaterar att omkring 15 procent av civilmålen och drygt 20 procent av brottmålen vid Linköpings rådsturätt under åren 1609–1616 och 1640–1647 aldrig avslutades. Anledningarna kan ha varit många. Målsäganden kanske tröttnade. Bevisen kanske var otillräckliga. Det är också möjligt att motparten helt enkelt avvek och inte gick att spåra upp. En annan orsak kan vara att ärendet i stället löstes informellt genom att parterna själva kom överens. Att förlikningar hade stor betydelse framgår av det faktum att omkring en fjärdedel av de ärenden som gällde personliga konflikter avslutades genom förlikningar under 1600-talets första hälft.⁴³ Även från Karlstad finns många exempel på hur rättssaker lotsades fram till förlikning.

Tabell 1. Påbörjade brott- och civilmål vid Karlstads kämnärsrätt år 1690

	Utan avslut	Remiss	Fällande dom	Frikännande	Förlikning	Summa
Brottmål	11	3	23	6	9	52
Civilmål	29	10	107	3	24	173
Summa	40	13	130	9	33	225

Källa: Göta hovrätts arkiv, Rådsturätternas renoverade domböcker, Karlstads kämnärsrätt 1690.

Anmärkning: Med remiss avses att ärendet lämnats över till annan instans för avgörande. Med fällande dom respektive frikännande i civilmål avses att målsägarens anspråk helt eller till väsentliga delar har godkänts respektive tillbakavisats.

För att få en mer systematisk bild av uppskjutandenas betydelse har samtliga brottmål och civilrättsliga ärenden vid kämnärsrätten i Karlstad under år 1690 studerats.⁴⁴ Resultatet framgår av tabellen ovan. Den bild som framträder i Sundins studie av Linköping under förra delen av århundradet bekräftas i huvudsak. Det visar sig att kämnärsrätten nästan alltid gick på målsägarens linje i de fall ärendet avslutades med en dom, men det var samtidigt inte mer än drygt 60 procent av ärendena som avslutades genom en regelrätt dom.

43. Sundin 1992, s 77–82. Förlikningarnas stora betydelse har även uppmärksammats i andra studier. Se t ex Lindström 1988, s 101–107; Hans Eyvind Næss & Eva Österberg, "Sanctions, agreements, sufferings", i Eva Österberg & Sølvi Bauge Sogner (eds), *People Meet the Law. Control and Conflict-Handling in the Courts. The Nordic Countries in the Post-Reformation and Pre-industrial Period*, Oslo 2000, s 144ff.

44. Beräkningsgrunden har här varit varje ärende oavsett om det återkommer mer än en gång. Resultatet blir då ett annat än då beräkning utgår ifrån antalet ärendetillfällen oavsett om det är samma ärende som återkommer. Jämför Dag Lindström 2003, s 13f.

Både förlikningar och oavslutade mål var vanliga. I brottmål var det faktiskt mindre än hälften av ärendena som slutade med fällande dom. I de civilrättsliga tvisterna var målsäganden mer framgångsrika och en klar majoritet av ärendena avslutades med en dom som gick på målsägarlinjen. Förlikningar var också relativt sett vanligare i brottmål än i civilmål.

Slutord

Förhalandet framstår som en viktig del i det tidigmoderna samhällets politiska och sociala handlande. Det användes som en medveten strategi i många olika sammanhang. Rådet i Karlstad undvek under år 1690 systematiskt att färdigställa sina räkenskaper och även andra administrativa åligganden förhalades. Många av stadens borgare satte i system att skjuta upp betalningen av kontributioner och andra pålagor. Kungl. Maj:t undvek å sin sida i många fall att komma till direkta avgöranden i ärenden som togs upp i städernas besvär. Förhalanden och uppskjutande strategier möter oss även inom rättsskipningen. Det var påfallande vanligt att rättssaker sköts upp och i många fall kom de aldrig till ett formellt avgörande. De förhalande praktiker som möter oss i olika sammanhang innebär onekligen att bilden av 1600-talets effektiva svenska förvaltning måste nyanseras och ges fler dimensioner. Förhalanden förekommer även i det moderna samhället, men jag vill ändå hävda att det finns betydande skillnader. För det första var förhalande strategier mer utbredda och accepterade under 1600-talet. För det andra ingick dessa handlingar i en annan social och politisk kontext än den moderna. Därmed var de också förknippade med andra innebörder och funktioner. De förhalanden som behandlas i denna uppsats representerar egentligen två skilda typer av ageranden. I det ena fallet handlar det om en motståndsstrategi. Förhalandet var ett sätt att värja sig mot förändringar, att undgå ökad kontroll och att bevara ett oberoende. I det andra fallet ger förhalandet snarare uttryck för en grundläggande konsensus. Uppskjutande strategier bidrog då till att upprätthålla en accepterad social ordning och de utgjorde ett nödvändigt inslag i tidens förhandlingskultur.

Rådet i Karlstad gav många prov på ovilja att låta sig styras och kontrolleras uppifrån. Landshövdingens försök att effektivisera förvaltningen obstruerades. Rådmännen uppträdde ännu inte fullt ut som ämbetsmän i förvaltningen utan agerade i hög grad utifrån en roll som självständiga företrädare för borgarkorporationen. Rådet argumenterade inte öppet mot landshövdingens och kungens direktiv, men det fanns många sätt att förklara varför de

inte omedelbart verkställdes. Det fanns inget problem att åtgärda, någon annan var ansvarig, allehanda oklarheter måste redas ut innan beslut kunde fattas, rådet var inte beslutsmässigt, rådet hade ännu inte nått fram till en enhällig uppfattning om räkenskaperna och så vidare. Mellan raderna anas också en konflikt inom rådet där vissa rådmän använde förhalandet för att markera sitt missnöje. Stadens borgare obstruerade på liknande sätt uppbörderna av skatter och pålagor. Utgångsläget tycks för många ha varit att inte betala förrän skulden drogs inför rätta och hoten om böter eller andra straff började bli mer reella. Borgerskapets obenägenhet att betala kontributionen kan ses som en motståndshandling, men den kan även tolkas som ett utslag för tidens förhandlingskultur. Kontributionens storlek fastställdes i en riksdagsförhandling, men förhandlingsprocessen var inte avslutad i och med detta. Kontributionssumman skulle fördelas mellan de skattskyldiga borgarna och de enskilda summorna skulle kasseras in. Samtliga led innehöll potentiella förhandlingar och förhållningar, vilket i viss mån accepterades och i viss mån kanske också var nödvändigt för att systemet över huvud taget skulle fungera. Utan ett visst mått av flexibilitet ökade risken för ett mer öppet motstånd och för att uppbördorganisationen skulle upphöra att fungera. En tydlig konflikt framträder dock när landshövdingen vägrade godta borgerskapets och rådets förklaringar till de uteblivna betalningarna och hotade med böter, förvisningar och tvångsarbete.

Förhalandet ingick alltså som en väsentlig och i huvudsak accepterad del i tidens förhandlingskultur. Den hierarkiska samhällsordningen innebar inte att överheten på ett enkelriktat sätt dikterade villkoren. De överordnade hade påtagliga skyldigheter gentemot sina underlydande. Dessa hade i sin tur rättigheter som kunde ligga till grund för att rikta krav uppåt i systemet. Parternas handlingsutrymme begränsades sålunda av de sociala roller de förväntades uppfylla. Systemet förutsatte också en dialog mellan över- och underordnade. För den underordnade var förhalandet en möjlig strategi att undvika eller skjuta upp sina förpliktelser utan att för den skull öppet utmana samhällsordningen. För den överordnade kunde förhalandet mobiliseras som en utväg när det saknades vilja eller möjlighet att leva upp till den patriarkala omsorgen. Rättmätiga krav kunde avvärjas, samtidigt som överheten ändå markerade välvilja och omsorg. Ett mer omedelbart och konsekvent avvisande av undersåtarnas önsningar riskerade i högre grad att skada maktens legitimitet. Dialogen fortsatte i stället och i den meningen fungerade förhalandet som ett smörjmedel i förhandlingskulturen och som en självklar del i inter-

aktionen mellan centralmakt och lokalsamhälle. På så sätt ingick förhållningar som en väsentlig del i den hierarkiska och patriarkala sociala ordningen, men detta var alls inte ett medel bara för den maktlösa och underordnade parten. Därmed kan förhållandet inte entydigt och uteslutande betraktas som en del av det vardagliga motståndets arsenal av handlingsmöjligheter. I många fall nyttjades förhållningen även utifrån en maktposition.

Förhandlingskulturen var framträdande också inom rättskipningen. Många saker löstes genom förlikningar och överenskommelser. Det var också en stor andel ärenden som aldrig avslutades. Som rättslig strategi kunde förhållandet ha många olika syften. I en del fall handlade det givetvis om att dra sig undan ansvar och bestraffning. I andra fall finns ett tydligare samband mellan de uppskjutande strategierna och domstolens roll som social arena. Målet var inte alltid att nå fram till ett avgörande genom domstolsutslag. Syftet kunde inskränka sig till att offentligt försvara heder, att markera krav eller deklarerat anspråk. Intentionen kunde också vara att driva fram en lösning, som inte nödvändigtvis tog formen av en dom utan i stället kunde uppnås genom en formell eller informell överenskommelse mellan parterna. I det sammanhanget var uppskjutande strategier viktiga för att ge utrymme åt förlikningar och överenskommelser. Rättsfallen visar också att förhållanden inte bara uppträder i tydligt hierarkiska relationer utan även var en viktig strategi i andra typer av sociala sammanhang. Det stora antalet oavslutade ärenden behöver sålunda inte vara uttryck för bristande effektivitet. Förhållanden och undvikanden öppnade också andra möjligheter. Det var möjligt att markera anspråk och att värna hedern utan att ta de risker som det innebar att driva ärendet till ett slutligt avgörande. I vissa fall kunde en ofördelaktig utgång antas och det var då inte ens önskvärt att nå fram till en dom. Det finns också exempel på att frånvaron medvetet utnyttjades som ett sätt att undvika delaktighet och att markera ett avståndstagande från beslutet.

Det är lätt att uppfatta förhållandena som ett uttryck för bristande effektivitet och som ett hinder för det administrativa maskineriet. Det var svårt att komma till beslut och det var svårt att genomföra dem. I själva verket bidrog möjligheten till förhållanden snarare till att hålla det administrativa och politiska maskineriet igång. Manifesta konflikter och öppna konfrontationer kunde undvikas. Förhållandet gav överhuvudtaget möjligheter att göra motstånd och att obstruera utan att alltför tydligt visa olydnad. För överheten gav förhållandet möjlighet att undvika bindande beslut och att till och med avvisa framförda krav utan att frångå den patriarkala omsorgen. Ingen av par-

terna bröt öppet mot den sociala ordningen. De förhållanden som behandlats i denna uppsats är knappast uttryck för bristande handlings- och beslutsförmåga. De är heller inte uttryck för bristande rationalitet eller frånvaro av långsiktiga strategier. Tvärtom kan förhållandet beskrivas som en rationell strategi i syfte att behålla största möjliga handlingsfrihet. Detta var speciellt betydelsefullt i ett samhälle som stormaktstidens Sverige där den sociala ordningen innehöll så starka handlingsföreskrifter.

Summary: Procrastination. A Political and Social Strategy in Early Modern Sweden.

Procrastination was an important social and political strategy in Early Modern Sweden. This study is based on evidence from 17th-century provincial towns, but the strategies observed were common in other social settings as well.

The town council avoided effecting many of the orders given by the district governor. Accounts were often not completed for many years contrary to direct orders. Many other obligations were neglected or delayed as well. The king and the royal government, too, used delaying actions as a deliberate strategy. During the 17th century it was a well established praxis that the subjects could bring their concerns and complaints to the king. Petitions were considered by the government and a royal resolution was issued. But many important decisions, such as taxation, conscription, the establishment of marketplaces, access to arable land and expenses for schools and church buildings, could be delayed for decades. In many cases, the resolutions included a declaration of the royal benevolence and the definite intention to fulfil all just requests as soon as possible. But the royal government found many reasons why unfortunately it was not possible to fulfil them immediately. Burghers, peasants and others also delayed taking action on their different obligations. Many burghers systematically delayed tax payments and many cases brought to court were delayed or perhaps never settled at all.

Procrastination was widely accepted and used by the authorities as well as by the subjects. Two rather different patterns can be observed. Sometimes delaying actions were used as a subtle mode of resistance. Local independence was defended and increasing central government control and discipline opposed. The town council, for example, tried to preserve its position as an independent body representing the burgher community when royal authorities tried to incorporate it into the royal administration. Neglected tax payments could be an act of resist-

ance. But the delay could also be a part of a system of bargaining and negotiations rooted in the early modern social order. The administration of justice often followed a similar pattern. Delaying a case gave time to reach a private settlement, which was important since a verdict was not always the principal aim in bringing a case to court. Accordingly, delaying actions were often based on mutual agreement. In the relation between subjects and authorities, delaying actions made it possible to display disapproval without openly opposing the social order. Similar procedures, on the other hand, made it possible for the authorities to avoid legitimate demands from the subjects without neglecting fundamental patriarchal obligations. Thus, procrastination actually facilitated administration and helped to preserve the social order.